

ПАПОРОТЕПОДІБНІ МЕЗИНСЬКОГО НПП В СИСТЕМІ МОНІТОРИНГУ РІДКІСНИХ ВИДІВ ФІТОБІОТИ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ

Ю.О. Карпенко

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

До наукових полігонів на природно-заповідних територіях належать стаціонарні ділянки спостережень, постійні пробні площі (далі ППП), профілі та трансекти. Вони забезпечують вивчення розвитку екосистем і їх складових та змін внаслідок природних процесів і антропогенного впливу.

Папоротеподібні на сучасному етапі виступають найбільшою групою вищих спорових судинних рослин. Представники цього відділу мають важливе теоретичне значення в сучасній систематиці і представляють певний інтерес в практичній діяльності людини, а тому і виникає необхідність їх ретельного і детального вивчення та спостереження за станом популяцій цих рідкісних видів в природі.

На території Мезинського національного парку нами було проведено ряд досліджень по виявленню видового складу цієї групи рослин, пошуку нових популяцій та окремих морфометричних їх описів. Для організації дослідження нами було вибрано 7 рідкісних видів відділу Polypodiophyta: *Polypodium vulgare* L., *Polystichum aculeatum* (L.) Roth, *Polystichum braunii* (Spenn.) Fee, *Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newn, *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod, *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray, *Phegopteris connectilis* (Michx.) Watt.

Обґрунтування видового спектру для моніторингу було обумовлено рядом біоекологічних особливостей даних видів, їх науковим та практичним значенням.

Polystichum braunii (Spenn.) Fee, родина Aspidiaceae (природоохоронний статус – зникаючий; наукове значення – рідкісний, диз'ктивнореальний вид).

Популяції малочисельні, локальні, місцями поодинокі екземпляри; зміна породного складу лісів, ерозійні процеси в яружно-балковій мережі, типових біотопах для даного виду.

Нами виявлено цей вид вперше для Чернігівської області: Кооропський р-н (між селами Радичів і Деснянське (в минулму Свердловка, 1,5 км південніше села), південних окоп. с. Мезин (0,5 км від села, урочище Хоромки)) та Чернігівський район (смт Седнів (яр біля біля Лизогубівського парку в напрямку Будинку художника.), 1-2 популяції знайдені на схилах пагорбів, порослих березовим лісом; 3 – на дні яру у ценозі кленово-липово-дубового лісі яглицевого.

Polystichum aculeatum, родина Aspidiaceae (природоохоронний статус – рідкісний, вид на північній межі ареалу; наукове і практичне значення – середньоєвропейсько-середземноморсько-малоазійський вид, декоративний)

Популяції малочисельні, локальні, місцями поодинокі екземпляри; зміна породного складу лісів, ерозійні процеси в яружно-балковій мережі, типових біотопах для даного виду.

На Чернігівщині вид був виявлений на території Мезинського національного природного парку (Коропський район) та Козелецького району.

Нами цей вид виявлений в заліснених ярах в Коропському (окол. с. Радичів (1,5 км південіше в напрямку с Розлети), с. Мезин, урочище Хоромки), Чернігівському (яр в напрямку р. Снов, біля Будинку художника, окол. смт. Седнів) та східних околицях м. Чернігова (яри біля кладовища Яцево, в напрямку Олександрівки), Козелецький р-н (окол. с. Кіпті). 1-2 популяції знайдені на схилах пагорбів, порослих березовим лісом; 3-4 популяції – на дні яру у ценозі кленово-липово-дубового лісі яглицевого, остання – на схилі вологого яру соснового лісу на борівій на терасі р. Десни.

Phegopteris connectilis, родина Thelypteridaceae (природоохоронний статус – дуже рідкісний вид; наукове значення – євроазійський диз'юктивно-арсальний вид).

В Україні вид поширений в Карпатах, на Поліссі та в Західному Лісостепу. Вид зростає у верхньому гірському, субальпійському і альпійському поясах у ялинових, ялиново-широколистяних лісах, куртинами на бурих лісових і підзолистих ґрунтах, на карбонатних і скелетних ґрунтах, часто вологому субстраті.

Популяції малочисельні локальна, є потреба у виявленні нових локалітетів.

Для поліської частини Чернігівщини фегоптерис з'єднуючий відмічався для Новгород-Сіверського Полісся. Одна знахідка цього виду зафіксована в кінці XIX ст. в окол. м. Новгород-Сіверського Монтрезором (KW), але популяцію втрачено.

Нами цей вид знайдено між с.Радичів і Розлети Коропського району (2 км. на південь від с. Радичів, яружна мережа придеснянської надзаплавної тераси, Мезинський НПП) на схилі пагорба, на ділянці липово-дубового ліщиново-різнотравного лісу.

Фегоптерис зв'язаний (букокрийник зв'язаний) – геофіт заввишки 15-40 см. Кореневище тонке, повзуче, вайї поодинокі, мономорфні, поодинокі, соруси округлі, розміщені з обох боків від серединної жилки, індузії відсутні.

Polypodium vulgare, родина Polypodiaceae (природоохоронний статус – рідкісний, циркумполярний, гірсько-лісовий вид; наукове і практичне значення – важливий елемент фіторізноманіття, декоративний, отруйний).

Спорадичне природне поширення, тяжіння до яружно-балкової мережі та лесовидних суглинків та суглинкових ґрунтів. Умови місцезростання на території Чернігівської області. Ценотично приурочений до середньоевропейських ацидофільних дубових лісів, позазаплавні ліси з *Betula pendula* та *Populus tremula*, березові ліси незаболоченої місцевості, значні популяції на схилах пагорбі; також вид зростає в соснових лісах зеленомохових.

Вид зустрічається спорадично в північних (Ріпкинський (окол. с. Мохначі, Задерівка), Городянський (окол. с. Невкля, с. Мохначі)), східних (Новгород-Сіверський (півд. окол. м. Н-Сіверська, с. Лоска), Коропський (півд. окол. с. Радичів, півн. окол. с. Розлети, зах. окол. с. Сохачі, схід. окол. х. Рихли)) і центральних (Чернігівський (смт. Седнів, зах. окол. с. Серединка, с. Сіножатське), Ніжинський, Козелецький (окол. с. Вовчок, Надинівка)), уроч. Подусіське та уроч. Яцево у м. Чернігові.

Matteuccia struthiopteris – реліктовий вид. На Лівобережному Поліссі до 1982 року було відоме лише одне місцезростання *M. struthiopteris* – біля м. Корюківка у 2-х місцях: у зниженні серед дубово-соснового лісу, зайнятому вільшняком, та на березі струмка в тому ж масиві дубово-соснового лісу; відстань між цими місцезнаходженнями не перевищує 1 км (Харкевич, 1947). Сучасний стан даних місцезнаходжень невідомий. На початку 80-х рр. в межах Чернігівської області знайдено декілька нових місцезнаходжень *M. struthiopteris*. П'ять з них – на території Мезинського національного природного парку Т.Л. Андрієнко та П.М. Устименком (1982). Ними наводяться детальні описи виявлених місцезростань цього виду. Так, вид зростає переважно в дубово-липово-ліщинових лісах на дерново-підзолистих супіщаних ґрунтах, розвинених на лесовидних суглинках, на вологих місцях по днищах тінистих балок і ярів. Відомі також знахідки, зроблені В.С.Білокопитовою на території Бречського лісництва Корюківського району, Мекшунівського лісництва та біля с. Грибова Рудня Ріпкинського району. Всі вони приурочені до днищ вологих балок та ділянок вологих вільшняків.

Нами виявлено 5 нових місцезростань цього виду, 3 – на території Мезинського НПП, 1 – на території Седнівського парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва, 1 – на території загальнозоологічного заказника загальнодержавного значення «Комаретський». Досить цінними на території Мезинського НПП є популяції (6 місцезростань) *Matteuccia struthiopteris*, який місцях зростання утворює групи, що нараховують від 25 до 100 і більше екземплярів, висота окремих екземплярів досягає 100 – 120 см з своєрідною бокаловидною формою.

Аналіз відомих знахідок місцезростань страусового пера звичайного на території Чернігівської області показав схожість екологічних умов цього виду; приуроченість виду до місцезростань на дерново-підзолистих супіщаних ґрунтах, розвинених на лесовидних суглинках зі значною вологістю ґрунту; здебільшого до днищ ярів та широких балок, а також ценотичну приуроченість до угруповань дубово-липово-ліщинових та вільхових лісів.

Gymnocarpium dryopteris – голарктичний бореальний вид на південній межі поширення. На Чернігівщині є знахідки голокучника дубового в північних (Ріпкинський, Щорський, Городнянський), східних (Новгород-Сіверський, Коропський) і центральних (Чернігівський, Ніжинський, Куликівський, Козелецький) районах області. Відомі місцезростання голокучника дубового на території Мезинського національного природного парку (Андрієнко, Устименко, 19982).

Нами виявлені досить чисельні популяції цього виду на території природно-заповідних об'єктів лісової групи Семенівського (окол. м. Семенівка), Городнянського (окол. с. Дибровне, м. Дирчин), Коропського (півд. окол. с. Нехаївка), Новгород-Сіверського (окол. с.Лоска, Блистова) районів та на території РЛП «Ялівщина (м. Чернігів). Цей вид зростає переважно на ділянках соснових лісів зеленомохових, а також на узліссях, на схилах ярів і балок.

Моніторингові дослідження папоротеподібних на північному сході Чернігівщини (в межах території НПП) проводимуться шляхом закладання модельних ділянок на постійних пробних площах та щорічними спостереженнями за їх станом та особливостями розвитку.

Постійні пробні площі були закладені нами у 2007 році з метою подальшого вивчення рідкісних видів папоротеподібних та вивчення стану їх популяцій. Розподіл їх був здійснений шляхом виявлення локалітетів рідкісних видів папоротеподібних, з врахуванням специфіки їх біотопів.

1 – на півд. окол. с. Мезин, для спостереження за популяціями *Polystichum aculeatum* та *Polystichum braunii*;

2 – між с. Радичів та Розлети, для спостереження за популяціями *Gymnocarpium dryopteris* та *Phegopteris connectilis*;

3 – на схід. окол. с. Вишеньки, для спостереження за популяціями *Matteuccia struthiopteris*.

Специфіка досліджень була також пов'язана з кліматичними особливостями річних циклів, що частково впливали на стан окремих особин в межах популяції. Так, за умов швидкого початку весни, відносно сухого літа, спостерігався неоптимальний розвиток більшості популяцій, за якими велися спостереження.

Також слід відмітити за результатами багаторічних спостережень, пошкодження листогризучими видами комах популяції *Matteuccia struthiopteris* на ППП 3 (на схід.окол. с.Вишеньки); та незначне пригнічення *Gymnocarpium dryopteris* та *Phegopteris connectilis* на ППП 2 (між сс. Радичів та Розлети) в період кінця липня-серпня, за умови посушливого літа.

PTERIDOPHYTES MEZYN NATIONAL NATURAL PARK IN SYSTEM OF MONITORING OF RARE TYPES OF PHITOTBIOTA OF LEFT-ANK POLESYE

Yu.O. Karpemko

Taras Shevchenko National University «Chernihiv Collegium»

The monitoring system is examined 7 rare species of Polypodiophyta on territorii of Mezyn National Natural Park: *Polypodium vulgare*, *Polystichum aculeatum*, *Polystichum braunii*, *Gymnocarpium dryopteris*, *Matteuccia struthiopteris*, *Dryopteris cristata*, *Phegopteris connectilis*. Features over of their distribution, scientific value and featureof populations are brought.